

**TEXTS UNDER THE SHADOW OF WAR;
ZEYTİNDAĞI AND NECİD ÇÖLLERİ'NDEN
MEDİNE'YE**

**Savaşın Gölgesindeki Metinler; Zeytindağı ve Necid
Çölleri'nden Medine'ye¹**

Ruhi İNAN²

Abstract

Besides his duty also stayed for spiritual reasons in holy places; Akif explains efficiently this journey in his poem "Necid Çölleri'nden Medine'ye" while he has the imaginary sudanese character tell his feelings and ideas about the journey he doesn't forget to emphasize the thought of Union of İslâm. The thought of Union of Islam was the only acceptable way to survive for Ottoman Empire when having critical times by this period. As a natural representative of that thought; Akif writes his poems with a point of view which considers this point. Because of that he is attentive to finish negations with a sentence or word that gives hope and mostly shows positive sides of events. Fatih Rifki Atay who were in same region for his duty portrays the Ottoman Empire, destroyed quickly, with adverse sentences. Unlike Akif, Atay who reflects the events more realistic was a soldier in this region just before the World War I. It's interestingly that even both poet(artist) travelled in the Ottoman regions like Jarusalem, Gaza, Beirut, Damascus, Necid Desert, Sinai Desert, Kaaba, Arish, Hommus, Menama, Madinah they have contradiction of point of view. In this study there will be determination that how this situation reflected into poets style and thoughts and resolve the reasons kind of style, point of view, word choice.

Key Words: Mehmet Âkif Ersoy, Necid Çöllerinden Medine'ye, Falih Rifki Atay, Zeytindağı, World War I, Literature of War.

Özet

Görevinin yanısıra bilhassa manevi saiklerle kutsal topraklarda bulunan Âkif, bu yolculuğunu Necid Çölleri'nden Medine'ye adlı şiirinde etkili bir dille anlatır. Yolculuğu esnasındaki hislerini ve fikirlerini temsili bir karakter olan Sudanlı'ya söyletirken her cümlede ittihad-ı İslâm fikrini vurgulamayı ihmal etmez. Dönem itibariyle kritik zamanlar geçiren Osmanlı için ittihad-ı İslâm fikri, bölge ve Osmanlı için yegane kurtuluş yolu olarak kabul edilir. Doğal olarak bu fikrin temsilcisi olan Âkif, bu vurguyu dikkate alan bakış açısıyla şiirini kaleme alır. Bu sebeple de karşılaştığı olumsuzlukları daima ümit aşıl原因 bir cümle ya da kelime ile bitirmeye, olayların daha çok olumlu taraflarını görmeye özen gösterir. Âkif'le aynı zaman diliminde görevi sebebiyle orada bulunan Falih Rifki Atay'ın, bir karton kale gibi yıkıldığını düşündüğü Osmanlı'nın o coğrafyadaki durumunu, çoğunlukla olumsuzlayıcı cümlelerle tasvir eder. Âkif'e nispeten olayları realist bir bakış açısıyla yansıtan Atay, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bölgede asker olarak bulunmaktadır. Temel olarak her iki sanatçının da dolaştığı mıntika; Kudüs, Gazze, Beyrut, Şam, Necid Çölü, Sina Çölü, Kabe, Arış, Humus, Menâma, Medine gibi Harim-i Osmanın mekânları olması sebebiyle bakış açılarındaki tenakuz dikkat çekicidir. Çalışmada bu durumun iki sanatçının üslubuna ve fikrine nasıl yansıdığı tespit edilecek ve bunun nedenleri; üslup, bakış açısı, kelime tercihi, gibi unsurlar üzerinden tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Necid Çöllerinden Medine'ye, Falih Rifki Atay, Zeytin Dağı, I. Dünya Savaşı, Savaş Edebiyatı.

¹ Bu makale 12-15 Mayıs tarihleri arasında Amman/ Ürdün'de düzenlenen Uluslararası Türk Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu'nda sunulan bildiri metnine dayanmaktadır.

² Dr. Balıkesir Üniversitesi, e-posta: ruhiinan@hotmail.com

Giriş

Kutay, “*Bu büyük devlet, ne bir siyasi, ne bir askeri hezimetler ve gerilemeler neticesinde çökmemiştir: Bunlar, görünür de olan sebeplerdir: Bizim imparatorluğumuzun asıl felâketi, temsil ettiğimiz sisteminin ve safında olduğumuz medeniyet nizamının çöküşü idi.*” der. (1962: 2). Netice olarak temsil edilen sistem ve tarafında olunan nizam batmakta olsa bile bu çöküşün tahmin edilenden uzun sürmesini, 1915’te 42 yaşında olan Mehmet Âkif’in, yolunu Hicaz Demiryolu’nun ortasındaki o istasyona düşüren sebepte aramalıdır.

Bu sebep için Edirne’yi merkeze alarak Rumeli’yi, Adana’yı merkez alarak da Anadolu, Şam ve civarını dolaşan Âkif; 1914 senesinin başında davetli olarak, iki ay devam eden “Beyrut -Kahire -El’uksur -Medine - Şam” seyahatine çıkar. Aynı yılın sonunda vatani görevle üç aylığına Berlin’de ve yine aynı şekilde 1915 Mayıs’ından sonra Teşkilat-ı Mahsusa kafilesi ile beş aylığına “Necid (Riyad) – Medine – Şam – Beyrut” seyahatinde bulunur. 1918 yılı temmuz ayında davetli olarak Beyrut’a gider; İstiklâl Savaşı sırasında, halkı teşvik için Anadolu’yu ve cepheleri dolaşır ve hayatının son yıllarını Kahire’de geçirir. Âkif, 1915 Mayıs’ındaki seyahatini anlattığı “*Necid Çöleri’nden Medine’ye*” adlı şiirinde bu seyahatin romantik, ideolojik panoraması bir tarafa, adeta çöl ortasında yeşil vaha arzusunun mefkureye dönüşmüş hâline şahit oluruz.³

Falih Rıfki Atay ise I. Dünya Savaşı’nda yedek subay olarak Suriye’de bulunur ve Cemal Paşa’nın özel kâtipliğini yapar. Cemal Paşa’nın bahriye nazırı olması üzerine 1917’de kalem-i mahsusa müdür yardımcılığına getirilir. Kurtuluş savaşı esnasında savaşı destekleyen yazılar yazan Atay, sonradan kaleme aldığı *Zeytin Dağı* adlı eserinde Cemal Paşa’nın yanında geçirdiği yıllarını farklı bir bakış açısıyla anlatır. Suriye ve Filistin’deki savaş anılarını ise *Ateş ve Güneş* adlı kitabında toplar.

Atay, yaşananları sadece kendi kaleminden aktarmaz, kitabının son kısımlarında kader birliği yaptığı askerlerin günlüğünden aldığı notları da kitabına dahil etmeyi uygun bulur. Yani eserin büyük bir kısmı kendine ait olmakla birlikte son kısımda (*Ateş ve Güneş*) farklı kişilerin günlüğünden alınmış metinler bulunmaktadır. Bu son kısımdaki metinler asıl olarak daha önce Osmanlıca yayımlanmış olan *Ateş ve Güneş* adlı kitabında yer almış yazılardan oluşmaktadır. Bu iki eseri Funda Yalçın Şirin, tarih yazımı noktasında şöyle değerlendirmektedir.

“Ateş ve Güneş ile Zeytindağı, bir arada düşünüldüğünde tarih yazımı bakımından da önemli bir durum ortaya çıkar. Zeytindağı ilk defa 1932’de yayınlamıştır. Ancak anlatılan olaylar 1918’e aittir. Bu bakımdan Ateş ve Güneş’te olmakta olan bir olay olarak I. Dünya Savaşı varken, Zeytindağı’nda yaşanmış bitmiş bir olay olarak I. Dünya Savaşı anlatısı vardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Zeytindağı, 1930’lardan bir bakışla yani ulus devlet üzerinden I. Dünya Savaşı anlatısıdır. Bu bakımdan da Zeytindağı 1930’lu yılların yoğun inşa süreci içinde aktif olarak rol almış olan Atay’ın döneme dair hassasiyetlerini de yansıtan hatırasıdır. Atay’ın bizzat önsözde belirttiği gibi Zeytindağı, Cumhuriyetin genç kuşağı için bir inşa aracı olarak kullanılmak istenir.” (Şirin 2004: 85).

3 Âkif, bu şiiri “Şerif Ali Haydar Paşa Hazretlerine” atfeder. Şerif Ali Haydar Paşa, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ne isyan eden Şerif Hüseyin’in yerine tayin edilmiş olan Osmanlı’nın son Mekke emiridir ve Âkif’in de kadim dostu besteci, Türk müziğinin önemli şahsiyetlerinden biri olan ve Batı müziği icra şekillerini ud sazına uygulayan, Bağdat Konservatuvarı’nın kurucusu, Âkif’in “şarkın yegâne dahi-i sanatı” şeklinde tanımladığı Şerif Muhittin Targan’ın babasıdır

Metne böyle bakıldığında Atay'ın hem görevi hem gazeteci kimliği sebebiyle hem de metni on dört yıl aradan sonra kaleme almış olmasından ötürü, olayları farklı bir bakış açısıyla anlatacağı tahmin edilebilir. Atay'ın, zaman zaman İttihat ve Terakki'nin ve Cemal Paşa'nın idarî yanlışlarını ifade etmekten, çoğu zaman da bölge insanının zaaf ve hatalarını dile getirmekten çekinmediği görülür. Kendisinin ifadesiyle "*Zeytindağı'nda tarihin hakkını tarihe, Cemal Paşa'nın hakkını Cemal Paşa'ya*" vermiştir. (Atay 2012:11).

Zeytindağı adlı eser, bir belge niteliği taşımasa da hem ifade edilen yönleriyle hem de farklı bakış açılarını içinde barındırması sebebiyle tarihe, sosyolojik bir perspektif düşürmesi bakımından değerlidir.

Savaşın Gölgesindeki Metinler

Yaklaşımını ele alacağımız bu iki sanatkar, aslında müşterek unsurlar sebebiyle eserlerini kaleme alırlar. İkisinin de maksadı; bu kaybedişin arkasındaki sebepleri, oluşan menfi durumun daha az zararlarla atlatılması ve sonrasında –çözüm için geç kalınmış olursa bile- meselenin çözülebile ihtimaline dayanmasıdır. Falih Rıfkı Atay, kitabı boyunca, olumsuzluklardan oldukça fazla bahseder. Atay'ın bu yaklaşımının temel sebebini, yaşadıklarını aradan uzunca bir zaman geçtikten sonra kaleme almasına bağlanmalıdır.⁴ Âkif ise şiirini olayları yaşadığı esnada yazmıştır; dolayısıyla daha öz olarak meseleyi ortaya koymak durumunda kalmıştır. Çünkü şiir, tabiatı itibariyle anlık hissedişin neticesinde yazılan bir türdür. Olayların anlatımında iki farklı türün seçilmiş olması bile aslında bu iki kişinin karakterini/eserini analiz etmek noktasında bize açık ipuçları verir. Âkif, sözündeki güçle her şeyi zarif bir romantizmle ifade eder; Atay, kendisini hakikatin kıskacında bulur ve sözünü, realist bir şekilde söyleme gereği hisseder.

Atay'ın bölgeye gidişinin vazife gereği olduğu bilinir. Âkif ise vazifeli olmasından ziyade şahsiyetini de hesaba kattığımızda daha çok manevî saiklerle orada bulunmaktadır. Arabistan seyahatinde Âkif ile beraber Teşkilat-ı Muhsusa'dan Kuşçubaşı Eşref, bu seyahatinde yakından tanıma fırsatı bulduğu Âkif için şunları söyler⁵:

"Bir insanın asıl mahiyetini anlamak için onunla yol arkadaşlığı etmeli. Ben Âkif'in yüksek ruhunu daha ziyade Arabistan seyahati esnasında anladım. O ne büyük adam! O ne fedakâr bir arkadaş! Zayıflara karşı sonsuz merhamet, şefkat! Hele haksızlığa karşı ne eğilmez baş! Faziletlerin fazileti! Kahramanların kahramanı!" (Birsaygılı 2008:138).

Kuşçubaşı'na göre bir fazilet kahramanı olan Âkif, bu teveccühü hakettiği, geçekten de Âkif için bu eylem, öncelikle manevî gayelere bir vasıta olmuştur. Şiiri boyunca da bunun işaretlerini görmek mümkündür. Şiirine, "Ya Nebi" diye Peygamberimize seslenerek başlar ve bu hitabını bir Sudanlı'nın sözleriyle devam ettirir; "... Şu halime bak! Nasıl ki bağır

⁴ Zeytindağı'nda anlatılan olaylar 1918 ve öncesine ait olmasına rağmen eser ilk defa 1932'de yayımlanmıştır.

⁵ Abdulhamit tarafından Hicaz isyanı sebebiyle görevlendirilen ve Teşkilât-ı Muhsusa reisi Kuşçubaşı Eşref, Süvari Binbaşı İzmitli Mümtaz, Şair Mehmet Âkif, Şeyh Şerif Salih Tunusî'den oluşan ünlü "Necid Heyeti" de Şerif Hüseyin'in oğulları Emir Ali ve Faysal'ın karargâhına giderek ittihad-ı İslâm için, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan ve yapılacak olan isyan hareketlerinin durdurulması, Avrupa devletlerinin oyunlarına alet olunmaması için onları son kez ikaz etmiş, ancak bu telkinler ve Osmanlı altınlarının miktarı da İngilizlerin bol vaat ve altın dolu entrikalarına yetişememiştir. Bu noktadan bakıldığında Âkif'in şiir boyunca bu vahdete atf yapan üslubu oldukça normaldir. Ayrıntılı bilgi için Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Muhsusa ve Hayber'de Türk Cengi, Cemal Kutay adlı esere bakılabilir.

yanar, gün kızınca sahranın/ Benim de ruhumu yaktıkça yaktı hicranın!”(1977: 358) dizeleriyle ona duyduğu özlemi ifade eder. Sudanlı genç üç ay boyunca yoldadır ve çölü geçmekteki yegâne gayesini “Tihame” dediği “Mekke” kelimesiyle vurgulamaktadır.

“Gözümde tüttü bu andıkça yandığım toprak
Önümde durmadı artık, ne hanuman ne ocak
Yıkıldı hepsi.. Ben aştım diyar-ı Sudan'ı
Üç ay "Tihame!" deyip çiğnedim beyâbânı
Kemiklerim bile yanmıştı belki sahrada
Yetişmeyeydin eğer, ya Muhammed, imdada” (Ersoy 1977:359).

Aslında Âkif'in şiirinde anlattığı karakter, Sudanlı olmağından ziyade Osmanlıyı temsil eden bir fügür olması açısından mühimdir. O, Sudanlının şahsında Osmanlının o günkü durumunu dile getirmiştir. Sudanlı, çok uzun bir yoldan gelmiş, ailesini bu yolculuk için geride bırakmış ve sadece bu amaç uğruna oradadır. Osmanlı da aynı şekilde bütün Anadolu'yu yani Atay'ın ifadesiyle “kendi çocuklarını” bir kenara bırakarak uzun, yorucu bir kader yolculuğundan geçmiş ve elbette sadece kutsal gayelerle o topraklarda bulunmaktadır.

Cemal Paşa'nın Zyetin Dağı'ndaki karargahına Atay'ın varışıyla başlayan eser, tasvir cümleleriyle devam eder. Bu cümleler sıradan olmaktan çok onun gözlem yeteneğini de ele veren cümlelerdir. “ *Büyük bir oda: Solda Şeria nehri ve Lut gölü, sağda Kudüs şehri, önde Moskofiye denilen Rus yapı ve bahçeleri vardı. Cemal Paşa, Şeria'ya bakan pencere ile Moskofiye'ye bakan pencerenin üçgeni arasında arkası bize dönük, kağıt imzalamakla meşgul.*” (2012: 16). Cemal Paşa'nın yanına uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra ulaşan Atay'ın hissettikleri, Âkif'in hislerinden oldukça farklıdır. Atay, her an için kendisini o mekanda “öteki” olarak hissettiğini ifade eder ve hakikaten o anı anlatırken kaleminden dökülen cümleler oldukça acı ve “öteki” kelimesinin tam manasıyla içini doldurabilecek niteliktedir.

“*Zeytindağı'nın tepesindeyim. Lut denizine ve Grek Dağları'na bakıyordum. Daha ötede, Kızıl Deniz'in bütün sol kıyısı, Hicaz ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamame'nin kubbesi gözüme çarpıyor. Burası Filistin'dir. Daha aşağıda Lübnan var; Suriye var; bir yandan Suveyş Kanalı'na, öbür yandan Basra Körfezi'ne kadar çöller, şehirler ve hepsinin üstünde bizim bayrağımız! Ben bu büyük imparatorluğun çocuğuyum.*” ... “*...İsa Nasıra'da marangoz çırağı idi; Zeytindağı'nın üstünden geçtiği zaman, altında, kendi malı bir eşeği vardı. Biz Kudüs'te kirada oturuyoruz. Halepten bu tarafa geçmeyen şey, yalnız Türk kağıdı değil, ne Türkçe ne de Türk geçiyor.*” (Atay 2012: 43).

Atay, Kudüs sokaklarında turistler gibi dolaştığını ifade ederek, “*Floransa ne kadar bizim değilse Kudüs de o kadar bizim değildi*” der. Atay'ın bilhassa “*Halepten bu tarafa geçmeyen şey, yalnız Türk kağıdı değil, ne Türkçe ne de Türk geçiyor*” (2012: 41), cümlesiyle değinilen bu “öteki”leşmeyi, açık bir şekilde ifade ederken eseri boyunca kendisini neden misafir hissettiğini, yaşadığı olaylardan aktardığı tecrübelerini okudukça daha iyi anlamak mümkün olur.

İki metinde de tasvirlerde tercih edilen kelimelere dikkat edildiğinde bahsi geçen bakış açısı açıkça görülebilir. Âkif, şiirinde çölle ilgili zaman zaman uzun tasvirler yapar ve bu tasvirlerde seçtiği kelimeler; “bahar, ateş, hakikat, şafak, bulut, ziya, dere, mavi” gibi karamsarlığı öteleyen kelimelerdir. Şair, adeta bütün negatif şartlara rağmen çocuklarına cesaret ve umut aşılayan bir baba duruşu sergiler. Fakat yine de zaman zaman “*Toplayıp*

mavi elekten geçerken, üryan / Kumların üstünde bin türlü bedayi dokuyan / O güzel sine, o çöl, şimdi ne korkunç oluyor./ Bir cehenem ki uzanmış, dili çıkmış soluyor./ Ne zemininde sezersin, ne fezasında hayat/ Ah bir reng-i hayât vaha da görsem... Heyhat!/ Benzi külden de uçuk... Nerde o masmavi semâ?/ Yine biçârenin üstünde o müzmin humma” (1977:353) gibi ümitsizliği çağrıştıran ifadelerle; çölü, dilini çıkarmış bir canavara benzeterek hafif de olsa serzenişin tatlı cazibesine sığınmaktan kendini alamaz.

Atay'ın da buna benzer benzetmelere sıkça müracaat ettiği dikkatlerden kaçmaz. O, tasvirlerinde düşündüklerini bütün açıklığıyla ve keskinliğiyle ifade etmekten çekinmez;

“Bütün gün hep aynı çöl, bir kafalık bile gölge vermeyen tek tük hurmalar, yurtık ve kirli esvaplı ve yünleri daha yurtık ve kirli urban, kemik parmaklarını büküp açarak para ve ekmek dilenen çocuklar, kısa ve yassı birkaç tepe ve ertesi sabah tekrar çiplak çölde kalıyoruz.” (Atay 2012: 62).

...

“Ah bu çöl,taş ve diken çölü, yeşili solmuş bir diken yığını üstüne sarı boynunu uzatan çobansız deve ve bir diken kümesinin üstünden bakır rengi bir dağa doğru, sessiz sedasız giden kadınla çocuk, kalabalıktan, süsten ve sestten ürkererek kaçan bedeviler, sonra çöl üstünde yavaş yavaş yayılan dağınık ve boş akşam,iri ve sayısız yıldızlı gece, çöl gecesi ve her istasyonda çil çeyrek serpent Enver Paşa.” (Atay 2012:62- 63).

Falih Rıfki Atay'ın, Osmanlı ile ilgili; “sokak bekçisi”, “emilen bir sağmal”; bölge halkı için, “Arapça tükendi yalan tükenmedi, “Arap kursağına Anadolu'nun rızkını akitacağız” gibi katı ve belki yakışıksız diyebileceğimiz ifadelerine sıkça tesadüf ederiz. Hayat şartları itibariyle Atay'dan daha kötü durumda olmasına rağmen Âkif, her umutsuzlukta bir parça ışık bulur, yakarır ve çetin geçen yolculuğunu etkili bir şekilde resmeder ve son cümlesi yine de umut aşıl原因an “hayme-i leyla”yı aramak olur.

“Yok mu, ey bağıryan çöl! Ebedî pâyânın?

Nerdedir vahası, yâ Rab, bu serâbistanın?

Necd'in derinliklerine dalmış, iki aydan beridir,

Koca bir kafilâ Mecnun gibi hâib, hâsir,

Koşuyor, merhamet et, bâdiyeden bâdiyeye,

Görürüm bir gün olur, ‘hayme-i Leyla’yı diye!’ (Ersoy 1977:354).

Zeytindağı'nda görülen önemli farklılıklardan biri ise Atay'ın, bazı değerler hakkında söylemeye dahi imtina ettiğimiz şeyleri ifade etmekten çekinmemesidir. Aslında bu durum isyan hâlinin neticesi olarak kabul edilebilir. Âkif de aynı şekilde hiç de iç açıcı olmayan bu realiteyle karşı karşıyadır fakat gördüklerini ve hissettiklerini hürmeti de içinde barındıran bir üslupla tasvir etmeye özen gösterir. Şiirde bir Sudanlıyı örnek vererek Osmanlı'nın neden harim-i şerife kadar geldiğini, dikkatle seçtiği kelimelerle izah ederken bu zerafeti hissedebiliriz.

“Menaha’dan geçiyorduk, ikinci olmuştu.
 Çıkınca karşıma cananın yeşil yurdu..
 Evet o koskoca alem..
 Tunuslu,Afganlı, Transvalli, Buharalı, Çinli, Sudanlı..
 Habeşli, Hiveli, Kaşgarlı, Yerli, Hersekli, Serendibli, Cava’nın Mağribin şekli;
 Hülasa, attığı kollar, muhit-i garbiden,
 cihan cihan dolaşıp münteha-yı şarka giden,
 O dudman-ı kerimin sayılmaz evladı,
 huzur içinde bırakmış bu mahşer âbâdı. (Ersoy 1977: 355).

Bütün insanlık kutsal topraklara ortak bir kader için gelmiştir ve Âkif, bu ortak kaderi belki yanlışlıkla da olsa tahrif edecek olumsuz cümlelerden kaçınır ve yukarıda saydığı milletlerin herbiri için büyük bir kardeşlik parantezi açmayı daha uygun görür. Hatta şiirin tabiatı itibarıyla az sözle çok şey ifade etmek gibi bir zorunluluğu olduğu için Atay gibi her şeyi ayrıntılarıyla anlatamaz. Zira Âkif, şiirdeki kelime iktisadını, mânâ âleminde olabildiğince çoğaltabilen bir üslubun da sahibidir.

Atay’ın yukarıda ifade ettiğimiz olumsuzlayıcı üslubu ile ilgili olarak Şirin, “*Aslında Zeytindağı, ulus devlet üzerinden bir imparatorluk eleştirisidir. Özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Genel Merkezi’ne dair eleştiri, metne hâkim olan duygudur. Atay’ın meselesi, Cumhuriyet neslinin yaşananlardan ders çıkarmasını sağlamaktır.*” (2004: 90). tespitinde bulunur ve Zeytindağı’nın misyonu ile ilgili şunları söyler:

“...Diyebiliriz ki Falih Rıfki Atay, inşa süreci olarak verebileceğimiz 1923-1940 yılları arasında yani sistemin kendini siyasal, sosyal ve ekonomik olarak yeniden kurması sürecinde etkili isimlerden biridir. Bir aydın olarak Atay, hem 1930’lardaki Kemalizm’in sistemleştirilmesi hem de bu ideolojinin halka götürülmesi ve benimsetilmesini sağlama noktasında önemli bir yere sahiptir.”(2010: 147)

Atay, Araplarla olan münasabetlerden eserinde oldukça sık bahseder. Cemal Paşa’nın o bölgedeki yanlış uygulamalarından, kişisel hataların sebep olduğu düzeltilemez bazı olumsuz neticelerinden bahseder.⁶ Aynı zamanda cephede özellikle kanal hareketinde Araplarla birlikte ne çetin bir savaş verildiğini bütün gerçekliğiyle gözler önüne sermeyi de ihmal etmez.

“Öğleden sonra bedevilerimiz geldi. Şeyhe uzun uzun müşavere ettik. Bizim için düşmana yan mesnedi olan bataklıktan sessizce ilerleyerek elimizdeki dinamitlerle bir iş görebilmek mümkündü.

...

⁶ Atay’ın Cemal Paşa ve Araplarla ilgili bakış açısını daha doğru bir biçimde değerlendirmek için Ahmet Yılmaz ve Durmuş Yılmaz’ın birlikte hazırladıkları “Arap Edebiyatında Türkler: Cemal Paşa”adlı makaleyi okumak gereklidir. Atay’ın Cemal Paşa’yla ilgili tespitlerinin ne derece objektif olduğunu bu makaleden hareketle de söylebiliriz. (Ahmet Yılmaz, Durmuş Yılmaz, (2004), “Arap Edebiyatında Türkler: Cemal Paşa” Türk İslam Medeniyeti akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı:4, Konya.)

Hecinlerimize yiyecek verdik; dinamit paketlerine fitil ve kapsül taktık. Neferleri iyice doyurduk. Bedevilerin en cesurlarından altı kişi ayırıp dinamitleri nasıl kullanacağını öğrettim. Sonra şeyhe bir aşır okutup tekmil askere namaz kıldırırım.” (Atay 2012: 144).

Atay'ın Araplarla ilgili değerlendirmelerini abartılı bulmak mümkündür fakat konuyla ilgili olarak Kuşçubaşı Eşref ve Cemal Kutay gibi farklı kişilerden de benzer cümleleri okuyunca bu durumun abartı olmadığı kanaati hasıl olmaktadır. Kutay, bölgede yaşanan hem dramı hem de Araplardan gördüğü hayal kırıklığını şu cümlelerle ifade eder:

Uğruna asırlardır oluk gibi kan döktüğümüz Müslümanlığın manevî merkezinde, bir ihanetin Türklüğe reva gördüğü muamele de çok acı oluyor. Fakat ne kadar ibret vericidir ki, bu ihaneti yapanların hiç birisini Allah affetmemiştir: Ya hasis ve hırsla yuğurulmuş emellerine kavuşmadan bitkin ve ümitsiz öldüler, yahut kendi öz ırklarının ayaklanmasıyla kılıç darbeleri altında can verip parçalandılar, yahut beklenilmedik kazalara kurban oldular... Şerifin asi sülâlesi içinde, izzet ve ikbâl ile, hürmet görerek ve arkasından göz yaşı dökülerek hiçbir yatağında rahat ölmedi. (1962: 79).

Birçok kaynakta da geçen I. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında Türk askerinin düştüğü durum oldukça kötüdür. Kutay bu durumu şöyle anlatır:

“Arab çöllerinin acısını değil, orada, bakımsızlıktan, iskorpitten dişleri dökülerek, kızgın çöllerde binbir meşakkat ve ıstırab içinde ölüme sürüklenmiş on binlerce Türk'ün acısını ve hicranını duymamak mümkün mü idi? Cemal Paşa hatıratında, Anadolu'nun birliğinin memleketi kurtaracağından ümidle bahseder. Berlin'de, mütarekenin ilk yılında basılan bu hatıralar şüphesiz ki bir müdafaadır. Fakat bu hatıralarda gönül isterdi ki, bütün Türk Ordusu ricalinin bir çöl emîrine -ne kadar bed ahlâk sahibi, ikiyüzlü, yalancı, menfaatperest, nankör ve bu yolda meharet sahibi olursa olsun...- bütün Türk makamlarının bir çöl adamına aklanmış olmasının mukadder akibet olmadığına dair serahat olsun. Beşerî hisler, selâhiyet sahiplerini kendilerini tarihin hükmünde, ağır mes'uliyetlerin ve gafletlerin sahibi olarak görmesine mâni ise de, bu gafleti bütün bir kadronun müşterek vebali sayılmasına yol açmak, kimsenin hakkı da değildir.” (1962: 79).

Bu bölgede yaşayan Arapların içler acısı hâlinin sebebi Atay'a göre; insanların iki yüzlülüğüdür. Çünkü ona göre “Arapça tükenmiş,yalan tükenmemiştir” hatta “yalanın tecvidli Arapçası insalara ayet tesiri vermektedir.” (2012: 58). Araplar'ın hele de çöl bedevilerinin altın ve kıymetli taştan başka dinleri olmadığını söyleyen Atay, “Sınır boylarındaki şeyhlerin göğsünde İngiliz ve Alman nişanları yan yanadır. Şeyh önce size kim olduğunuzu sorar, “İngiliz misiniz? – Yaşa İngiliz! – Türk müsünüz? – Yaşa Türk!” (2012: 86). şeklinde bir iki yüzlülüğün varlığından bahseder.

Bu hadiselerin yegane sorumlusunun Türkler dışındaki unsurlar olduğunu savunan Atay'a göre Türkler, bu meselede bir hata yapmamışlardır. Ona göre Türklerin tek hatası - eğer hata kabul edilirse- bu bölgeyi canı kanı gibi görmeleridir. Zira, “Osmanlı İmparatorluğu, Trakya'dan Erzurum'a doğru, koca gövdesini yan yatırmış, memelerini sömürge ve milliyetlerin ağzına teslim etmiş, artık sütü kanı ile karışık emilen bir sağmaldır.” (2012: 46-47). Yani Türkler, bu bölgede sadece kendilerini sömürmüşlerdir, tek hataları budur. Yukarıdaki cümlenin öncesindeki şu ifadeler bu tespiti doğrulamaktadır:

“Halep büyük bir şehir, Kudüs büyük bir şehir ve hepsi yabancı idi. Lübnan havası, bize Dobruca havasından yüz kat daha yabancı idi. Fakat her yere:

-Bizim diyorduk.

Şam, evimiz kadar bizim. Lübnan bahçemiz kadar bizim... bu tasarruf ve hüküm hissini bize damarımızdaki kandan geldiğine şüphe yoktu.” (Atay 2012: 43).

Hakikaten de ortada çok acı bir tablo vardır ve Atay'ın vurgularında imparatorluğun tükenişinin ayak sesleri, çok rahatsız edici bir şekilde hissedilmektedir. Fakat Âkif, Atay'ın aksine durumu bir türlü kabullenemez. O, Mekke'de bulunan bütün insanların müştereklerinden hareketle, herkesin bu vahdetin dışında gayesinin olmaması gerektiğini savunur ve bunun için dua eder.

*“Ezelde kaynaşan ervaha ayrılık var mı?
Cihan yıkılsa bu vahdet yerinden oynar mı?
Olunca minberimiz, Arş'ımız, Huda'mız bir;
Benim de beklediğim nür onun da gayesidir
O nuru gönder. İlahî, asırlar oldu, yeter!
Bunaldı milletin âfâkı, bir sabah ister.” (Ersoy 1977:357).*

Âkif, Safahat'ında ye'si bir bataklık olarak görür ve ümidin her zaman muhafaza edilmesi gerektiğini söyler. Bu sebeple de esirliğin ne kadar şekli varsa bu milletin katlandığını, kendi evlâtlarının vatanlarında garib olduğunu ifade ederek; *“o azmi sen vereceksin ki eylesin sereyan/ soluk benizlere kan, inleyen göğüslere can... o ruhu ver ki İlahî, kıyam edip dinin, zemine feyzini yaysın hayat-ı mazinin”* şeklinde Allah'a olan ümidini dile getirir. (1977:358).

Sonuç

Her iki sanatkar da eserlerini bilinen sebeplerle kaleme almışlardır. Eserlere, çözüm önerisi açısından bakıldığında Atay'ın, olaylara çözüm aramaktan ziyade olay ve insanlarla ilgili durum tespiti yapmayı tercih ettiği görülür. Yazarın yaşanan olaylardan yıllar sonra kitabı kaleme almasından kitabı çözüm aramak için yazmadığı anlaşılır. Zira büyük harpte hiçbir satır yazmamasının sebebini, o dönemde hep beğenilen/istenilen şeylerden bahsetmek zorunda kalacağına bağlar. Hatta mütareke yıllarında dahi beğenmediği şeylerden bahsetmek zorunda kalacağı için kitabını onca yıl geçtikten sonra artık olayların her iki yönünü de yazabileceği bir ortam oluştuğunu düşündüğü zaman kaleme aldığını ifade eder.

Eser, kötü akibetin sorumlularını tespit etmek maksadıyla hazırlanmıştır ve yapılan bu tespitlerin, yeni neslin inşasına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Zira bölüm isimleri ve bölümlerin sıralaması bu nazarla okunduğunda tespitimizin doğruluğu anlaşılacaktır. Bölümlerin sırası şu şekildedir:“ Zeytindağı, (Bazı Hatıralar), Kukla, Lider, Bir Tanışma, Dikatatör, Savaş, Mısır Sıtması, Karargâh, Bizim İmparatorluk, Arap Saçı, Üç Ayak, Bir Suvare, Şeyh Esat, Hz. Muhammed'in Mezarı, Hacı, Hz. İsa'nın Mezarı, Musa Oğulları, Portreler, Yanlış Kapı, Çadır, Altın ve Odun, Bir Suvare, Visrua, Kanun, Konak ve Konuklarımız, Çadır Devleti, Krösnah, Altı Nişan, Çatlak, Allah'a İsmarladık, Son, Çöl Destanı, Ateş ve Güneş.

Bununla birlikte Atay'ın olumsuz tavrının sebebini, Osmanlı Devleti'nin çoğu cephede yenik düşmesinin ve toprak kaybetmesinin şahsında meydana getirdiği travmada aramak

gerekir. Bihassa onun, Balkanlar'da kaybedilen topraklarla ilgili ifadeleri bu tespiti doğrulamaktadır. Atay'a göre onca toprağı kaybedince yaşayamaz sanılan o millet, kendisini Anadolu toprağına sığdırmış ama maalesef Avrupa dediğı şeyin, sadece Marmara ve Meriç'te bitmesine razı olmuştur.

Âkif, bilinen romantizmini ve idealistliğini, eserinde vurgulu bir şekilde yansıtmıştır. Üslubundaki duygusal ton, şiir boyunca okurda makes bulur. O da Atay gibi önceliklerinin gerektirdiğı hassasiyeti, eseri boyunca işlemeye dikkat eder. Bunu yaparken Atay'a nispeten daha özenli ve idealist bakmaya gayret gösterir. Âkif eserinde, bilhassa bahsi geçen bölgede müştereklere dayalı siyasetin, hâlâ başarılı olabileceğı kanatine inanmaktadır ve şiirini bu fikrin ilhamıyla yazar.

İki metinde de dikkati çeken şey; iki toplum arasında büyük bir iletişim kopukluğunun ve algı yanlışlığının hakim olmasıdır. Âkif'in şiirinde var olan vahdet şuuru, maalesef Araplarda makes bulmaz. Atay'ın eserinde çizilen tablo bir realitedir fakat bu realite ancak samimi bir şuurla işlenseydi karşılık bulabilirdi.

Kaynakça:

Atay, F. R. (2012), *Zeytindağı*, Pozitif Yayınevi, İstanbul.

Birsaygılı, P. (2008), (Alıntılan), *Çöl Ortasında Mehmet Âkif, Söz ve Adalet dergisi*, S.1. Şubat (<http://www.sozveadalet.com/dosyalar/sal.pdf>) internet adresinden 05/11/2014 tarihinde alıntılanmıştır.)

Ersoy, M. A. (1977), *Safahat*, İnkılap ve Aka Kitabevleri 11. Baskı, İstanbul.

Kutay, C. (1962), *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, Ercan Matbaası, İstanbul.

Şirin, F. S. (2014), "Hatıradan ütopyaya: falih rıfkı atay", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.11, Ankara.

_____, (2010), "Ulus devlet inşasında bir aydın: Falih Rıfkı Atay", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: X, S. 1, İzmir.

_____, (2009), *Falih Rıfkı Atay (1893-1950)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı yayımlanmamış doktora tezi, Ankara.

Yılmaz, A.; Yılmaz, D. (2004) "Arap edebiyatında Türkler: Cemal Paşa" *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.4, Konya.